

ΜΑΜΟΥΡΙ - ΦΑΡΜΑΚΟΣ

‘Υ π ό

Δ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

Δυσσερμήνευτες καὶ διαλεκτικὲς συνήθως λέξεις προκαλοῦν τὴν προσοχή μας, καὶ μὲ τὴν ἔρευνά τους ὀδηγούμαστε πολλὰς φορές σὲ ἀρχέγονες δοξασίες καὶ ἔθιμα, μὲ τὰ ὅποια συνδέονται.

Μία ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ λέξη *μαμούρι* (τὸ) ἢ *μαμούρης* (ὁ) γνωστὴ σὲ μερικὸν ἐλληνικὸν τόπον. Σὲ χειρόγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔχει καταγραφῇ ἀπὸ μέρη τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ τὰ Ἰόνια νησιὰ καὶ τὴν Ἡπειρο μὲ τὶς ἐξῆς σημασίες: Στὴν Πελοπόννησο (Μεσσηνία, Ἡλεία, Ἀρκαδία) εἶναι γνωστὴ μὲ τοὺς τύπους *μαμούρι* ἢ *μαμούρικο* (τὸ) καὶ *μαμούρης* (ὁ) καὶ θηλ. *μαμούρα* μὲ τὴν σημασίαν κακομοιριασμένος, ὀρφανός, κακοπαθημένος καὶ ἀσήμαντος ἄνθρωπος. Στὰ Ἰόνια νησιὰ ἔχει παρόμοιες σημασίες: *μαμούρι* ἢ *μαμούρης* στὴν Κεφαλληνία λέγεται ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἀσχολεῖται μὲ βάναντες χειρωνακτικὰς ἐργασίας, ὑπηρέτης⁽¹⁾, καὶ στὴν Κέρκυρα *μαμούρη* ὀνομάζουν τὸν ταπεινὸν καὶ φοβιτσιάρη. Εἶναι γνωστὸ ἐπίσης καὶ τὸ ρ. *μαμουρεύω* καὶ *μαμουριάζω* μὲ ἀνάλογη σημασία καὶ ἡ μετοχὴ *μαμουριασμένος*, ποὺ σημαίνει συνήθως τὸν συμμαζεμένο ἀπὸ φόβο.

Τὴν εὐρύτερη χρῆση τῆς λέξης δείχνει καὶ τὸ ὅτι ἀναφέρεται καὶ σὲ παροιμία, μὲ τὸν διαφορετικὸν κάπως τύπον *μάμμουρας*: *ἀπόχτησε κι' ὁ μάμμουρας κοπέλλι*. Σχολιάζοντας τὴν παροιμίαν ὁ Ν. Γ. Πολίτης⁽²⁾ λέγει: «Ἡ παροιμία ἐπὶ ἀγενῶν καὶ ἀνελευθέρων κομπαζόντων ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῶν». Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν σημασίαν τῆς λ. *μάμμουρας* ὁ Πολίτης γράφει τὰ ἐξῆς: «ὄνομα ἐσχηματισμένον ἀπὸ τοῦ οὐδεν. *μαμμοῦρι*, δηλοῦντος τὸν μικρὸν ὑπηρέτην, εἰς ὃν εἶναι ἀνατεθειμέναι εὐτελεῖς καὶ βάναντοι ἐργασίαι· οὗτος λέγεται χλευαστικῶς καὶ *μαμμουριὸ* (τό)· τὸ θηλ. *μαμμοῦρα* σημαίνει τοιαύτην ὑπηρέτριαν, καὶ ὑπηρέτριαν καθόλου, μεταφορικῶς δὲ ὕπαρὰν καὶ ὀκνηρὰν γυναῖκα». Τὴν λ. ὁ Πολίτης παράγει ἀπὸ τὸ ἰταλικὸν *mammolo* = βρέφος (ἐν τῇ φριουλικῇ διαλέκτῳ *mamul*, *mamula*).

1. Ὁ Ἡ λ. Τσιτσέλης, Γλωσσάριον Κεφαλληνίας (Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα Παρνασσοῦ Β [1876], σ. 251) ἐξηγεῖ: *μαμμοῦρι*, ὁ μικρὸς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡλικίας ὑπηρέτης, ὁ κάμνων τὰς βαναύσους καὶ ἀκαθάρτους τῆς οἰκίας ἐργασίας. *Μαμμοῦρα*, ἡ τοιαύτη ὑπηρέτρια, ἐνίοτε ὑπηρέτρια μόνον, καὶ *μαμμουριὸ* (τὸ) περιπαικτικῶς = *μαμμοῦρι* καὶ ρ. *μαμουρεύω*.

2. Παροιμίαι 2 (1900), σ. 396, λ. *ἀποχτῶ* 1.

*Ας σημειωθῇ ὅτι ἡ λ. δὲν περιορίζεται μόνο στὴ λαϊκὴ τῆς χρῆση, ἀλλὰ ἔχει εἰσδύσει καὶ στὴ λογοτεχνία. Ὁ Κεφαλλονίτης στιχουργὸς τοῦ 18ου αἰ. Πέτρος Κατσαΐτης τὴ χρησιμοποιεῖ μὲ τὴ σημασίαν ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω στὴν τραγωδίαν τοῦ *Ἰφιγένεια* (Πρ. Ε', στ. 1109-1110):

*ὄπ' ἀγαπήσῃ μαμουριὸ καὶ 'κεῖνο καμαρώσῃ,
ᾧς μὴ στραφῇ νὰ τὴν ἰδῇ, μ' ᾧς τήνε φασκελώσῃ* (1).

*Αργότερα ὁ Α. Λασκαράτος χρησιμοποιεῖ ἐπίσης τὴ λ. σὲ στίχο τοῦ ποιήματός του «Ὁ Πνίχτης» :

*καὶ νὰ κι ὁ Πνίχτης σὰ μαμουριασμένο
γουρῶνι, ποὺ ὀμπροστά του ἔχει τὸ σφάχτη* (2),

ὅπου τὸ μαμουριασμένο ἔχει τὴ σημασίαν φοβισμένο, συμμαζεμένο ἀπὸ φόβο (3).

Μὲ τὴ χλευαστικὴ αὐτὴ σημασίαν ποὺ ἔχει πάντοτε, τὸ ἄρσ. *μαμούρης* χρησιμοποιήθηκε καὶ ὡς παρωνύμιον καὶ ἀπόμεινε ὡς οἰκογενειακὸ ὄνομα (4).

*Απὸ ὅλες τὶς παραπάνω πληροφορίες γιὰ τὴ σημασίαν καὶ τὴ χρῆσιν τῆς λ. εἶναι φανερό πὺς παντοῦ χρησιμοποιεῖται μὲ νόημα χλευαστικόν, ὑποτιμητικόν τοῦ ἀνθρώπου ἢ καὶ τοῦ ζώου, στὸ ὁποῖον ἀναφέρεται (5), καὶ δὲν εἶναι πιθανὴ ἡ προέλευσίς της ἀπὸ τὸ ἰταλ. *mammoio*, καθὼς ὑποστήριξε ὁ Πολίτης.

1. Έμμ. Κριαρᾶ, Κατσαΐτης. *Ἰφιγένεια* - Θυέστης - Κλαυθμὸς Πελοποννήσου, Ἀθήνα 1950. Στὸ γλωσσάριον σημειώνεται: *μαμουριὸ* = μικρὸς ὑπηρέτης, ὑπηρέτρια.

2. Α. Λασκαράτου, Ποιήματα. Μετὰ βιογραφίας τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ Μαρίνου Σιγούρου, ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 101.

3. Σὲ σχετικὴ σημείωσις τῆς παραπάνω ἐκδόσεως τῶν ποιημάτων τοῦ Λασκαράτου ἀπρόσεχτα ἀναφέρεται: *μαμουριασμένος, μαμούρι*, ὑστερος, σιχαντερός, ὑπηρέτης, σημασίαν ποὺ δὲν ταιριάζει στὸ στίχο.

4. Εἶναι γνωστὸς ὁ Ἰωάννης Μαμούρης (1797-1867) ἀπὸ τὴν Δρέμιστα Παρνασσίδος, διακεκριμένος κλέφτης καὶ ἀγωνιστὴς τῶν χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, ἐξάδελφος τοῦ Ἰωάννου Γκούρα. Ὁμοία προέλευσις ἔχει ἴσως καὶ τὸ ὄν. *Μαμοράς*. Εἶναι γνωστὸς ὁ ἱατρὸς καὶ μέγας λογοθέτης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν 18ον αἰ. Μιχαλάκης Μαμοράς, (Καίσαρος Δαπόντε, Ἱστορικὸς κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων: Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη 3 [1872], σ. 175).

5. Πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὴ λ. *μαμούρης* στὴ σημασίαν τῆς αὐτῆς ποὺ ἔχει στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὴν ὁμώνυμὴ τῆς *μαμούρης, μαμούρηδες* (τουρκ. *Memur*), ποὺ ἦταν γνωστὴ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἴσως ἀκόμα καὶ σήμερον σὲ μερικοὺς τόπους, μὲ τὴ σημασίαν ὑπάλληλος, ὅπως π.χ. στὴν παρακάτω αἴτησις Παρίων πρὸς τὸν Ἀπistouλάχ καπ. πασάν: "Ὅταν ἐρχῶνται *μαμούρηδες μπουμπασίρηδες* εἰς τὸ πτωχὸν νησίον μας διὰ κοινὰς ὑποθέσεις, νὰ διορίζεται ἐγγράφως εἰς τὸ πουργουρουλδὶ τὸ χισμέτι των ἐγγράφως, οἱ μπουμπασίρηδες νὰ μὴ ζητοῦν ἐδῶ τίποτε. (Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς 1, 153, Ἑρμούπολις Σύρου 1918).

Τὴν ἱστορικὴ τοποθέτηση τῆς λέξης, ποὺ τὴν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἐτυμολόγηση ἀπὸ τὸ *maimio*, χωρὶς ὥστόσο νὰ τὴν ἐξηγῇ τέλεια, μᾶς δίνει καλύτερα, νομίζω, μιὰ μαρτυρία ἀρκετὰ παλαιά, τοῦ Ἰωάννου Λαυρεντίου τοῦ Λυδοῦ, γνωστοῦ συγγραφέα τοῦ 6ου μ.Χ αἰ. Στὸ βιβλίον του «Περὶ μηνῶν» (σ. 105, 15, ἐκδ. Wünsch, Lipsiae 1898), περιγράφοντας μεσομαρτιάτικη γιορτὴ, ἀναφέρει τὶς ἐξῆς λεπτομέρειες: *Εἰδοῖς Μαρτίαις ἑορτὴ Διὸς διὰ τὴν μεσομηνίαν καὶ εὐχαὶ δημόσιαι ὑπὲρ τοῦ ὑγιεινὸν γενέσθαι τὸν ἐνιαυτόν. Ἱεράτευον δὲ καὶ ταῦρον ἐξέτη ὑπὲρ τῶν ἐν τοῖς ὄρεσιν ἀγρῶν, ἡγουμένου τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν κανηφόρων τῆς Μητρος. Ἦγετο δὲ καὶ ἄνθρωπος περιβεβλημένος δοραῖς αἰγείαις, καὶ τοῦτον ἔπαιον ῥάβδοις λεπταῖς ἐπιμήκεσι Μαμούριον αὐτὸν καλοῦντες. Οὗτος δὲ τεχνίτης ἐν ὀπλοποιῇ γενόμενος, διὰ τὸ μὴ τὰ διοπετῇ ἀγκίλια συνεχῶς κινούμενα φθείρεσθαι, ὅμοια ἐκείνων κατεσκεύασε τῶν ἀρχετύπων· ὅθεν παροιμιάζοντες οἱ πολλοὶ ἐπὶ τοῖς τυπτομένοις διαγελῶντές φασιν, ὡς τὸν Μαμούριον αὐτῷ παίζοιεν οἱ τύπτοντες· λόγος γὰρ καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον Μαμούριον, δυσχερῶν τιναν προσπεσόντων ἐπὶ τῇ τῶν ἀρχετύπων ἀγκιλίῳ ἀποσχέσει τοῖς Ῥωμαίοις, παιόμενον ῥάβδοις ἐκβληθῆναι τῆς πόλεως. Ταύτην τὴν ἡμέραν ὁ Μητροδῶρος κακὴν παραδίδωσιν.*

Ὁ πολυμαθέστατος Λυδὸς εἶναι πολλὰς φορὲς ἄκριτος στὰ γραφόμενά του καὶ ὄχι πάντοτε ἀξιόπιστος γιὰ τὶς πηγὲς ποὺ ἀναφέρει· μᾶς διασώζει ὅμως πολλὰ καὶ πολύτιμες εἰδήσεις. Στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, ὅπου καθὼς φαίνεται ἔχει ὑπ' ὄψιν του κάποιον ἔργο τοῦ Μητροδῶρου (1), μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐθίμου τοῦ «φαρμακοῦ» καὶ στοὺς Ῥωμαίους, ποὺ ἦταν εὐρύτατα γνωστὸ στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμον. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς γιορτῆς τῶν Θαργηλίων, ἡ ἕκτη τοῦ μηνὸς Θαργηλιῶνος (Μαΐου - Ἰουνίου), σὲ πολλὰς Ἰωνικὰς πόλεις (Ἀθήνα, Κολοφῶνα, Μίλητος, Ἀβδηρα, Μασσαλία κλπ.) ἦταν ἡμέρα καθαρμοῦ μὲ ἐξιλαστήριες ἀνθρωποθυσίαι σὲ παλαιότερους χρόνους, μὲ εἰκονικὰς θυσίαις ἢ ἄλλες ἐνέργειαις μὲ τὸ ἴδιον νόημα (λιθοβολισμούς, χτυπήματα) ἀργότερα (2).

1. Ἀγνωστο εἶναι ποιὸν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Λυδός. Παραδεδομένοι τίτλοι συγγραφῶν Μητροδῶρου τοῦ Χίου (4ος αἰ. π.Χ.) καὶ Μητροδιῶρου τοῦ Λαμφακηνοῦ, μαθητοῦ τοῦ Ἐπικούρου (3ος αἰ. π.Χ.), ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἴσως ἓνα ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς εἶχε ὑπ' ὄψιν του.

2. Πολλὰς εἶναι οἱ μαρτυρίαι, ἅμεσες ἢ ἔμμεσες, τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ λεξικογράφων γιὰ τὸν *φαρμακὸν* καὶ διάφορες ἀπόψεις διατυπώθηκαν γιὰ τὴ σημασίαν καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐθίμου στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸν κόσμον. Ἀπὸ τῆς σχετικῆς πλούσιας βιβλιογραφίας σημειώνουμε μερικὰ μόνον βιβλία κατὰ χρονολογικὴν σειρὰ ἐκδόσεως: W. Mannhard, *Mythologische Forschungen* 1884, σ. 124 κέ. J. Frazer, *The Golden Bough*, τομ. IX (The Scapegoat). Ν. Γ. Πολίτη, Ὁκυτόκια: Λαογραφία 6 (1917) σ. 333. Victor Gebhard, *Die Pharmakoi in Ionien und die Sybakchoi in Athen*, München 1926. L. Deubner, *Attische Feste*, Ber-

Ὁ Λυδὸς μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι στὸν ρωμαϊκὸ κόσμον ἡ καθαρτικὴ καὶ εὐετηρικὴ γιορτὴ (*εὐχαὶ δημόσιαι ὑπὲρ τοῦ ὑγιεινὸν γενέσθαι τὸν ἐνιαυτόν. Ἱεράτευον δὲ καὶ ταῦρον ἐξέτη ὑπὲρ τῶν ἐν τοῖς ὄρεσιν ἀγρῶν*) γινόταν στὰ μέσα Μαρτίου (*εἰδοῖς Μαρτίαις*). Θυσία ἐξαετοῦς ταύρου καὶ ῥαβδισμός ἀνθρώπου περιβεβλημένου μὲ δέρματα αἷγεια ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ μέρη τῆς τελετῆς. Μαστίγωναν τὸν ἄνθρωπον, γιατί καθὼς ἔλεγαν οἱ πολλοί, «ἔπαιζαν» μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο «τὸν Μαμούριον».

Ἔχουμε ἔδῳ τὸ συνηθισμένο φαινόμενο στὴ λαϊκὴ παράδοση καὶ ζωὴ: ἔθιμα λαϊκὰ ἢ δοξασίες χάνουν συχνὰ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου καὶ μὲ τὴν ἐξέλιξη τὸ ἀρχικὸ τους νόημα, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν στὴ λαϊκὴ ζωὴ, μὲ τὴν ἀρχικὴ τους τελεστικὴ πληρότητα ἢ μὲ κάποιες μεταβολές στὶς λεπτομέρειες, σὰν παιγνίδια, σὰν γιορταστικὲς διασκεδάσεις. Πόσα στοιχεῖα π.χ. ἀπὸ παλιὰ αὐστηρὰ λατρευτικὰ ἔθιμα, ἀπὸ σοβαρὲς θρησκευτικὲς καὶ λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις, δὲν διασώζουν οἱ διασκεδαστικὲς ἀποκριάτικες γιορτὲς μὲ τὸν *καρνάβαλο*, τὸν *κούκερο* καὶ μὲ τὰ ποικίλα *δρώμενα*, *δεικνύμενα* καὶ *λεγόμενα* τῆς Κυριακῆς τῆς Ἀποκριᾶς ἢ τῆς Καθαρῆς Δευτέρας! Μαζὶ μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τόνου στὴν ὅλη ἱεροτελεστία ἀλλάζει καὶ ἡ αἰτιολογία, ἢ μᾶλλον πλάθεται μιὰ αἰτιολογικὴ παράδοση, ξένη πρὸς τὸ ἀρχικὸ νόημα τοῦ ἔθιμου καὶ τῆς τελετουργίας. Ἔτσι οἱ πολλοί, στὴν περιγραφὴ τοῦ παραπάνω εὐετηρικοῦ καὶ καθαρτικοῦ ἔθιμου ἀπὸ τὸν Λυδόν, μὲ τὸν ραβδισμό τοῦ εὐτελοῦς ἀνθρώπου, τοῦ περιβεβλημένου «αἰγείαις δοραῖς», δὲν σκέπτονται πλέον τὸ ὅμοιο ἐξιλαστήριον θῦμα, τὸν φαρμακόν, ἀλλὰ λένε πὼς *παίζουν τὸν Μαμούριον*. Τὸ παιγνίδι θὰ τὸ δικαιολογήσῃ πάντοτε ἡ λαϊκὴ παράδοση, οἰκοδομημένη σὲ κάποια βάση ἱστορικὴ ἢ καὶ πλάσμενη ἀπὸ ἐξωτερικὲς ὁμοιότητες ὀνομάτων κατὰ τὴν συνηθισμένη συνειρμικὴ λειτουργία τῆς λαϊκῆς σκέψης. Ἔτσι ὁ *Μαμούριος* τῆς γιορτῆς τῶν Εἰδῶν Μαρτίου, πρὸς τὸ ὄνομά του ἔμεινε στὸ βάνανσο παιγνίδι, εἶναι πρόσωπο μυθικόν. Ἦταν τεχνίτης ἀσπίδων, λέει ἡ παράδοση, στὴν ἐποχὴ τοῦ δεύτερου, κατὰ τὸν θρύλο, βασιλιᾶ τῆς Ρώμης Νουμᾶ Πομπίλιου, ὁ *Mamurius Veturius*. Λένε πὼς ἀπὸ τὸν οὐρανὸ εἶχε πέσει τότε μικρὴ ἀμφίκολη ἀσπίδα (*ancile*, ἀγκίλιον), καὶ ἦταν κοινὴ ἡ γνώμη, ὅτι ὅσο θὰ ἔμενε ἡ ἀσπίδα αὕτη, ἡ πολιτεία θὰ ἦταν ἰσχυρότατη. Γι' αὐτό, σύμφωνα μὲ τὸ οὐρανοπετὲς πρότυπο κατασκευάστηκαν ἀπὸ τὸν Μαμούριον καὶ ἄλλες ἀσπίδες, μέσα στὶς ὁποῖες ἀνέμιχθη καὶ ἡ οὐρανοκατέβατη, γιὰ νὰ μὴ ἀναγνωρίζεται ἡ προσέλευσὴ της. Πολὺ ἐτιμήθηκε τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Μαμούριου Βετούριου, καὶ ὁ τεχνίτης γιὰ ἀμοιβή του ζήτησε νὰ ψάλλεται τ' ὄνομά του στὰ ἄσματα τοῦ ἱερατικοῦ σωματείου τῆς Ρώμης, τῶν Σα-

λίω. Αὐτὰ λέει ἡ ἀναλυτικὴ μαρτυρία τοῦ Σέξτου Πομπηίου Φέστου (¹).

Ὁ Λυδὸς στὴν περιγραφὴ τοῦ ἐθίμου δικαιολογεῖ, σύμφωνα μὲ τὴ λαϊκὴ παράδοση, καὶ γιατί στὸν ραβδιζόμενον ἔδωσαν τὸ ὄνομα τοῦ παλίου κατασκευαστῆ τῶν ἀσπίδων. Τὸ ἀναφέρει ὁ θρύλος (λόγος γάρ), λέει, ὅτι καὶ ὁ Μαμούριος ἐκεῖνος, ἐπειδὴ ἔπεσε δυστυχία στοὺς Ρωμαίους, διότι δὲν χρησιμοποιοῦσαν (;) τίς ἀρχέτυπες ἀσπίδες (²) (*δυσχερῶν τινων προσπεσόντων ἐπὶ τῇ τῶν ἀρχετύπων ἀγκιλίων ἀποσχέσει*) (³) ραβδίστηκε καὶ διώχτηκε ἀπὸ τὴν πόλιν. Ἡ λεπτομέρεια αὕτῃ δὲν ἀναφέρεται στὶς σχετικὲς μὲ τὸν Μαμούριο μαρτυρίες τῶν παλαιῶν συγγραφέων, ἀλλὰ εὐκολο ἦταν νὰ ἐπινοηθῇ ἀπὸ τὴ λαϊκὴ φαντασία, γιὰ νὰ αἰτιολογηθῇ ἡ προσωνομία τοῦ παιγνιδίου (*παίζοιεν τὸν Μαμούριον*). Αὐτὸ γίνεται συχνὰ στὶς λαϊκὲς παραδόσεις. Μαρτυρίες ἄλλων συγγραφέων διασώζουν παραλλαγὰς τοῦ θρύλου, ποὺ δείχνουν καὶ αὐτὲς τὴ λαϊκὴ του προέλευση. Ὁ Οὐάρων (*De lingua latina* IV, 49) λέει ὅτι ἡ φράση (*Mamuri Veturi* στὸ τραγούδι τῶν Σαλίων σημαίνει *μνήμη παλαιὰ* (*memoriam veterem*). Τὴν ἴδια παραλλαγὴ ἀναφέρει καὶ ὁ Πλούταρχος, ἀλλὰ δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὴν ἄλλη παράδοση, ὅτι μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μαμούριου ἐτελείωνε ὥδῃ τῶν Σαλίων, τιμητικὴ ἀνάμνηση γιὰ τὴν τέχνη του (⁴).

Δὲν ἀποκλείεται ὅλη ἡ παράδοση αὕτῃ γιὰ τὸν τεχνίτη ἀσπίδων Μαμούριο Βετούριο νὰ εἶναι δημιούργημα τῆς λαϊκῆς φαντασίας, καὶ νὰ ἔχη ξεκινήσει ἀπὸ τὸ ἀκατανόητο τέλος τῆς ὥδῃς τῶν Σαλίων, ποὺ τραγουδοῦσαν καὶ ἔνοπλοι χόρευαν κατὰ τίς δεκαήμερες γιορτὲς τοῦ Ἄρη τὸν μῆνα Μάρτιο (⁵). Τέτοιες φανταστικὲς διηγήσεις εἶναι συχνὲς στὴ λαϊκὴ φιλολογία. Καὶ

1. *Sexti Pompei Festi, De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome* (ἔκδ.: W. Lindsay, Teubner, 1913, σ. 117). Πρὸβλ. *Ovidii, Fastorum* III, 371 κέ. *Servius, Σχόλια εἰς Βιργιλίου Αἰνείαδα* VII, 188.

2. Ὁ Λυδὸς μιλάει γιὰ ἀρχέτυπες ἀσπίδες, ἐνῶ στὸ κείμενο ποὺ παραδίδει ὁ Σέξτος Πομπήιος καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς γίνεται λόγος γιὰ μιὰ οὐρανοπετὴ ἀσπίδα, ἡ ὁποία ἐχρησίμευσε στὸν Μαμούριο ὡς πρότυπο γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ἄλλων.

3. Βλ. καὶ H. Usener, *Italische Mythen: Kleine Schriften* 4, Leipzig - Berlin 1913, σ. 122.

4. Πλούταρχου, *Νουμάς* 13,7: τῷ δὲ Μαμουρίῳ λέγουσι μισθὸν γενέσθαι τῆς τέχνης ἐκεῖνης μνήμην τινὰ δι' ὧδῃς ὑπὸ τῶν Σαλίων ἅμα τῇ πυρρίχῃ διαπειρανομένης. Οἱ δὲ οὐ *Οδετούριον Μαμούριον* εἶναι φασὶ τὸν ἄδόμενον, ἀλλὰ *οὐτέ-ραμ μεμορίαμ*, ὅπερ ἐστὶ, παλαιὰν μνήμην.

5. Βλ. G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1902, σ. 134 καὶ 483 σημ. 3. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ὅτι νεώτεροι ἐρευνητὲς ἄλλη ἐξήγηση, ἀλληγορικὴ, ἔδωσαν στὴ σχετικὴ μυθολογικὴ παράδοση: *Mamurius* εἶναι ἄλλος τύπος τοῦ *Mars*, θεοῦ τοῦ ἔτους. Οἱ μῆνες εἶναι δημιουργήματα τοῦ θεοῦ τοῦ ἔτους: οἱ ἐνδεκα ἔγιναν κατ' εἰκόνα τοῦ πρώτου, τοῦ θεϊκοῦ *Martius*, ποὺ ἔπεσε ἀπὸ τὸν οὐρανό. Ὁ γενέθλιος Μάρτιος (*Natalis Martis*) εἶναι ὁ πρῶτος Μάρτιος καὶ τὴν ἴδια ἡμέρα ποὺ ἔπεσε ἀπὸ τὸν οὐρανό, ἔπεσε καὶ ἡ μυθολογούμενη ἀσπίδα. *Mamurius Veturius* εἶναι ὁ παλαιὸς Μάρτιος, ὁ ἀπερχόμενος (ὁ θνήσκων θεός). Βλ. H. Usener, ὁπ. παρ. σ. 125 κέ.

μιὰ καὶ πλάστηκε ὁ μύθος αὐτός, λέγει ὁ H. Brunn ⁽¹⁾, δὲν πρέπει νὰ παρα-
 ξενευόμαστε, ἂν ἀργότερα στὴ Ρώμη ὀρειχάλκινο ἄγαλμα, ἔργο τοῦ Βερτού-
 μνου (Vertumnus), τὸ ἔδειχναν ὡς ἔργο τοῦ Μαμούριου Βετούριου ⁽²⁾.

Μὲ συνοπτικὴ ἀνασκόπηση τῶν ὧσων εἶπαμε παραπάνω καταλήγουμε
 στὶς ἑξῆς διαπιστώσεις: Ἡ ταπεινὴ καὶ περιορισμένης χρήσης μέσα στὴ νεοελ-
 ληνικὴ γλῶσσα λέξι *μαμούρι* ἢ *μαμούρης* ἔχει μιὰ ἀπίστευτα μακρινὴ ἱστορία,
 ποὺ δείχνει τὴν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στὰ ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνικὰ ἔθιμα.
 Μέσα στὴν ἱστορία αὐτῆς τῆς λ. διαφαίνονται ἐπίσης σταθμοὶ τῆς πολιτιστι-
 κῆς ἐξέλιξης τῶν ἀνθρώπων. Καθὼς φαίνεται, ἡ λ. *μαμούρι* ξεκινάει ἀπὸ ἓνα
 θρυλικὸ ὄνομα τοῦ παλιοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, τὸν *Μαμούριον*· ἄγνωστο γιὰ
 ποιὸν ἀκριβῶς λόγο—μὲ μιὰ αἰτιολογία, εὔρημα μᾶλλον τῆς λαϊκῆς φαντα-
 σίας—συνδέεται μὲ πρωτόγονο λατρευτικὸ ἔθιμο, τὴν προσφορὰ ἀνθρώπινου
 θύματος γιὰ καθαρισμὸ καὶ ἐξιλέωση τῶν ἄγνωστων δυνάμεων, ποὺ ἐμπνέουν
 τὸ δέος καὶ τὸν σεβασμὸ στὸν ἀδύναμο ἄνθρωπο· ὁ *μαμούριος* στὸν ἑλληνο-
 ρωμαϊκὸ κόσμο διαδραματίζει τὸ πρόσωπο τοῦ ἐξιλαστήριου θύματος, τοῦ
 «φαρμακοῦ», ὅπως ἀποκαλεῖται στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο.

Ἡ ζωὴ ἐξελίσσεται, λογικότερες ἀντιλήψεις καὶ ἡμερότερες συνθῆκες
 ἐπικρατοῦν· ἡ ἀνθρωποθυσία, ἡ ἐξαγνιστικὴ προσφορὰ τοῦ ἀποπομπαίου φαρ-
 μακοῦ ἢ μαμούρη ἀντικατασταίνεται μὲ τὴ θυσία ζώων ἢ μὲ ἄλλες μαγικο-
 λατρευτικὲς ἐνέργειες, τὸν λιθοβολισμό, τὸν ραβδισμό, τὴν βίαιη ἀποπομπὴ
 ἀνθρώπου, ποὺ θὰ «ἄρῃ τὴν ἁμαρτίαν»· ἐλαφρότερες σὲ ἀγριότητα οἱ ἐνέρ-
 γειες αὐτές, ἀλλὰ δὲν παύουν ὥστόσο νὰ εἶναι σημάδια πρωτογονισμοῦ.

Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὶς πρωτόγονες αὐτὲς βα-
 ναυσότητες, ἀλλὰ σὲ πολλὰ κρατεῖ ἀλληγορικὲς ἐπιβιώσεις μὲ τὶς κωμικὲς ἀπο-
 μιμήσεις, ποὺ δίνουν τὸν τόνο σὲ πολλὰς διασκεδαστικὲς ἐκδηλώσεις κατὰ τὶς
 διάφορες γιορτὲς καὶ προπάντων τὶς ἀποκριάτικες, ποὺ συνδέονται μὲ τὰ λε-
 γόμενα *διαβατήρια ἔθιμα*.

Μὲ τὸ τέλος τῶν μαγικολατρευτικῶν βαναυσότητων μπαίνουν συνήθως
 στὴ λήθη ἢ ἀντικατασταίνονται καὶ οἱ σχετικὲς λέξεις καὶ ὅροι. Ἐξακολου-
 θεῖ ἐν τούτοις νὰ ζῇ, μὲ τὴν προφορικὴ προπάντων παράδοση, ἡ λέξι *μαμούρι*,
 μὲ ἀλλαγμένη κάπως σημασία, ἀλλ' ὅχι ἐντελῶς ἀποξενωμένη ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ
 τῆς νόημα· δὲν δηλώνει πλέον τὸν «φαρμακό», ἀλλὰ καὶ δὲν παύει νὰ χαρα-
 κτηρίζῃ πρόσωπα κατώτερης ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς στάθμης, ὅπως ἦσαν ἄλ-
 λοτε τὰ ἐξιλαστήρια θύματα, οἱ φαρμακοὶ ἢ οἱ *μαμούριοι*.

1. Geschichte der griechischen Künstler², 1 Band, Stuttgart 1889, σ. 370.
 Βλ. καὶ ἄρθρο Salii ὑπὸ Rapparort στὴν RE. 1A, σ. 1892, σειρὰ 37 κέ., καὶ Ma-
 murius Veturius ὑπὸ Lippold στὴν RE. 27 (1928), σ. 966.

2. Sexti Properti, Elegiarum liber IV, II. Γιά τόπων. Mamuri στὴ
 Ρώμη βλ. C. h. H ü l s e n, Zur Topographie des Quirinalis: Rheinisches Museum
 für Philologie, τ. 49 (1894), σ. 417, πρβλ. H. U s e n e r, ὁπ. παρ. σ. 123.